

Główne kierunki rozwoju etyki prawniczej w Polsce

*Paweł Skuczyński*¹

1. Wprowadzenie

Rocznica funkcjonowania dwóch organizacji zajmujących się zagadnieniami etyki prawniczej – Studenckiego Stowarzyszenia Etyki Prawniczej oraz Fundacja Instytut Etyki Prawniczej jest niewątpliwą okazją do różnego rodzaju podsumowań. Jest to okazja o tyle szczególna, że okrągły charakter rocznicy pozwala na dokonanie z niezbyt jeszcze odległej, ale już wyraźnej perspektywy przeglądu i oceny wszelkiego rodzaju przedsięwzięć podejmowanych w ramach tych organizacji. Dlatego też w dalszej części niniejszego opracowania podjęta została próba zrekonstruowania przebiegu różnych projektów podejmowanych w ramach obydwu organizacji. Oczywiście w żaden sposób nie są to jedyne przedsięwzięcia, które były realizowane w odniesieniu do zagadnień etyki prawniczej w określonym przez daty rocznicy czasie. Wiele inicjatyw było w tym zakresie podejmowanych zarówno przez instytucje publiczne, samorządy i stowarzyszenia zawodów prawniczych, poszczególne ośrodki akademickie oraz mniej lub bardziej sformalizowane środowiska,

¹ Autor jest doktorem nauk prawnych, adiunktem na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, prezesem fundacji Instytut Etyki Prawniczej.

a także przez pojedyncze osoby. Różnorodność ta może tylko cieszyć i wzbudzać nadzieję, że takich inicjatyw będzie jeszcze więcej. Jednocześnie jest ona podstawą do wyrażenia wdzięczności wszystkim, którzy w takich działaniach brali udział – poprzez bezpośrednie włączanie się w nie, wspieranie ich lub po prostu sympatyzowanie z nimi.

Jednakże możliwe jest również podjęcie próby podsumowania na innej nieco płaszczyźnie, która jest szczególnie ważna ze względu na wspomnianą różnorodność realizowanych projektów inicjowanych przez bardzo wiele podmiotów, a która wydaje się stanowić najlepszy wyraz również wspomnianej już wdzięczności. Płaszczyzna ta ma mniej organizacyjny, a o wiele bardziej merytoryczny charakter, choć oczywiście obydwu tych kwestii całkowicie nigdy nie da się oddzielić. Słusznym więc wydaje się dokonanie próby merytorycznego podsumowania omawianego okresu. Powinno polegać ono przede wszystkim na dokonaniu przeglądu stanowisk ukształtowanych w debacie dotyczącej etyki prawniczej zarówno w zakresie problematyki najbardziej ogólnej, jak i różnego rodzaju bardziej szczegółowych kwestii. Sam fakt, że takie stanowiska można wyróżnić jest znamienny i pozwala mówić o rozwoju owej debaty. Jeśli bowiem przyjąć, że kryterium dojrzałości każdej debaty jest świadomość jej uczestników, jakie stanowisko jest przez nich reprezentowane, w jaki sposób było ono do tej pory uzasadniane oraz podważane, a także jakie posiada ona mocne i słabe strony, to w odniesieniu do etyki prawniczej można w ostatnim dziesięcioleciu o takim rozwoju mówić.

Jeśli jednak można mówić o rozwoju debaty etycznej, to poważne podsumowanie jakiegoś jej etapu, choćby wyodrębnionego jedynie w sposób całkowicie konwen-

cyjonalny, musi obejmować nie tylko wskazanie stanowisk, które były w niej reprezentowane, ale przede wszystkim kierunków, w których zdaniem dokonującego podsumowania będzie się ona rozwijać. Oczywiście nie chodzi tu o próbę przewidywania przyszłości, lecz jedynie wyodrębnienie tendencji występujących w debacie dotyczącej etyki prawniczej, które to wyodrębnienie może oczywiście następnie służyć jako podstawa do dokonywania różnego rodzaju ekstrapolacji. Niezależnie od tego typu przydatności jest ono także wartością samą w sobie, ponieważ jest równoznaczne z lepszym zrozumieniem sensu debaty wokół etyki prawniczej. Jednocześnie należy pamiętać, że takiego typu podsumowanie oparte jest w pewnej mierze o subiektywne przekonania osoby go dokonywującej, co najmniej w zakresie doboru kryteriów zaprezentowanych podziałów. Z całą pewnością możliwa jest odmienna rekonstrukcja podstawowych kierunków etyki prawniczej w Polsce, a przynajmniej inne rozłożenie akcentów w tym zakresie.

Należy również wspomnieć, że punktem wyjścia dalszych rozważań warto uczynić pewną refleksję historyczną obejmującą przede wszystkim stan omawianej debaty dotyczącej etyki prawniczej w Polsce u progu XXI w. Na ów punkt wyjścia składa się szereg elementów o różnym zasięgu i charakterze, w tym mający miejsce zarówno w teorii, jak i praktyce wzrost zainteresowania zagadnieniami etycznymi w drugiej połowie XX w. W dalszej kolejności omawiając wyróżnione kierunki rozwoju etyki prawniczej w Polsce w ostatniej dekadzie należy uwzględnić przede wszystkim fakt, że rozwój ten odbywa się w dwóch blisko związanych ze sobą, ale jednak odmiennych sferach – teorii i praktyce. Pierwsza z nich obejmuje głównie takie elementy jak budowanie teorii etyki prawniczej oraz

zagadnienia etyki normatywnej, a także stosunek etyki prawniczej do innych dyscyplin naukowych. Druga natomiast to kwestie tworzenia i stosowania kodeksów etyki zawodowej w poszczególnych zawodach prawniczych, szeroko rozumianej edukacji etycznej prawników oraz coraz wyraźniej rysujących się problemów zależności między instytucjonalnym ukształtowaniem sądownictwa i zawodów prawniczych a etyką poszczególnych zawodów.

2. Etyka zawodowa i etyka prawnicza w XX w.

Bez cienia wątpliwości można stwierdzić, że u progu XXI wieku zaistniał klimat intelektualny do rozwoju debaty dotyczącej etyki prawniczej. Składało się na niego szereg elementów o różnym charakterze i zasięgu, z których nie wszystkie można oceniać pozytywnie. Niemniej fakt, że pewne zjawiska negatywne przyczyniły się i przyczyniają nadal do zainteresowania zagadnieniami etycznymi nie może być ignorowany. Jest to tym bardziej istotne, że często właśnie negatywne zjawiska ukierunkowują debatę. Niezależnie od oceny poszczególnych elementów składających się na ów klimat należy pamiętać, że wspomniany zróżnicowany charakter i zasięg tych elementów spowodował ich wzajemne uzupełnianie się polegające przede wszystkim na tym, że z jednej strony w ramach filozofii oraz nauk społecznych pojawiły się teorie i pojęcia umożliwiające prowadzenie takiej debaty, a z drugiej w praktyce miały miejsce zdarzenia, często głośne i kontrowersyjne, które zostały zinterpretowane jako potrzeba jej rozpoczęcia. Wydaje się, że można wskazać następujące elementy będące przesłankami debaty dotyczącej etyki prawniczej w ostatnim dziesięcioleciu.

Po pierwsze, mniej więcej w połowie XX wieku miał miejsce w filozofii tzw. zwrot etyczny określany także szerzej jako zwrot praktyczny². Oznaczał on nie tylko zwiększone zainteresowanie zagadnieniami praktycznymi, ale przede wszystkim daleko idące odrzucenie dominującego do tej pory scjentystycznego stawiania nauki jako wzorca racjonalności dla innych dziedzin aktywności człowieka. Według zyskujących coraz więcej zwolenników poglądów, w sferze praktycznej albo mają zastosowanie nieco inne kryteria racjonalności niż w nauce, co wynika z różnic między działalnością poznawczą i praktyczną, albo wręcz to racjonalność praktyczna jest wzorcowa dla innych dziedzin aktywności człowieka. Zwrot praktyczny spowodował dynamiczny rozwój takich dyscyplin jak filozofia moralności, filozofia polityki czy filozofia prawa, co oczywiście nie znaczy, że nie rozwijały się one wcześniej. Niewątpliwie jednak proces ten właśnie dzięki omawianemu zwrotowi wszedł w nowy etap nie tylko pod względem ilościowym, ale także jakościowym, po okresie dominującego w tym zakresie sceptycyzmu. Oczywiście niemożliwe jest w tym miejscu nawet pobieżne omówienie różnorodności stanowisk teoretycznych, które powstały lub dojrzały po zwrocie praktycznym.

Mimo to należy jednak wspomnieć o co najmniej dwóch istotnych pojęciach mających znaczenie także dla etyki prawniczej. Chodzi przede wszystkim o pojęcie dialogu czy dyskursu, które jest kluczowe dla wielu teorii etycznych w drugiej połowie XX wieku. Jego doniosłość polega w głównej mierze na tym, że według najszerzej rozpowszechnionych teorii rozwiązywanie wszelkich kwestii

² Zob. M. Paździora, *Uprzywilejowanie praktyki, czyli o tzw. zwrocie praktycznym w teorii i jego konsekwencjach* [w:] M. Błachut (red.), *Z zagadnień teorii i filozofii prawa. Ponowoczesność*, Wrocław 2007.

praktycznych powinno odbywać się poprzez dyskusje polegające na wymianie argumentów. Procesy argumentacji i wypracowywania rozwiązania powinny przebiegać zgodnie z pewnymi uniwersalnymi regułami zapewniającymi ich racjonalność, jak na przykład powinny być one wolne od przymusu, otwarte na wszystkich zainteresowanych, oparte na równości, itp³. Według innych ujęć dialog jest sytuacją mającą fundamentalne znaczenie z punktu widzenia etyki, ponieważ przejawia się w niej szacunek dla innego podmiotu i przyjęcie również za niego moralnej odpowiedzialności⁴. Można więc powiedzieć, że etyka po zwrocie praktycznym jest w dużej mierze etyką dialogu. Dla etyki prawniczej jest o tyle istotne, że współczesna debata jej dotycząca powinna nie tylko odbywać się zgodnie z regułami dialogu, ale także, że samo debatowa-

³ Tak przede wszystkim transcendentna pragmatyka K.-O. Apla oraz uniwersalna pragmatyka J. Habermasa. Zob. K.-O. Apel, *Etyka dyskursu jako etyka odpowiedzialności – postmetafizyczna transformacja etyki Kanta*, Principia 5/1992; K.-O. Apel, *Wspólnota komunikacyjna jako transcendentalne założenie nauk społecznych* [w:] A. Zeidler-Janiszewska, *Kultura współczesna. Teoria-Interpretacje-Krytyka*, Warszawa 1993; K.-O. Apel, *Uniwersalistyczna etyka współodpowiedzialności* [w:] J. Sekuła (red.), *Idea etyczności globalnej*, Siedlce 1999; K.-O. Apel, *Refleksja transcendentalno-pragmatyczna; główna perspektywa aktualnej transformacji filozofii Kanta* [w:] M. Potępa, Z. Zwoliński (red.), *200 lat z filozofią Kanta*, Warszawa 2006; J. Habermas, *Teoria działania komunikacyjnego*, t. 1, *Racjonalność działania a racjonalność społeczna*, Warszawa 1999; J. Habermas, *Teoria działania komunikacyjnego*, t. 2, *Przyczynek do krytyki rozumu funkcjonalnego*, Warszawa 2002; J. Habermas, *Faktyczność i obowiązywanie. Teoria dyskursu wobec zagadnień prawa i demokratycznego państwa prawnego*, Warszawa 2005. Zob. także np. A. Szahaj, *Teoria krytyczna szkoły frankfurckiej. Wprowadzenie*, Warszawa 2008.

⁴ Tak przede wszystkim filozofia E. Lévinasa, zob. np. E. Lévinas, *Inaczej niż być lub być ponad istotą*, Warszawa 2000; M. Jędraszewski, *Wobec innego: relacje międzypodmiotowe w filozofii Emanuela Lévinasa*, Poznań 1990; R. Moń, *Odpowiedzialność fundamentem ludzkiej podmiotowości : potrzeba i możliwości koncepcji E. Lévinasa*, Warszawa 1999.

nie nad kwestiami etycznymi może być uznane za formę społecznego działania etyki prawniczej.

Innym pojęciem, o którym należy wspomnieć w tym kontekście jest podmiot i związane z nim kwestie tożsamości i osoby. Niewątpliwie zwrot praktyczny zapoczątkował ponowne zainteresowanie tymi zagadnieniami, które przez dłuższy czas były traktowane marginalnie, ustępując miejsca kwestiom normatywnym *sensu stricto*. Innymi słowy kategorie reguł i zasad postępowania stanowiące główny przedmiot zainteresowania etyki w ostatnich dekadach przed zwrotem etycznym zostały uzupełnione o kategorie odnoszące się do podmiotów moralności, takich jak cnoty czy moralna odpowiedzialność, a także wspólnotowo kształtowana tożsamość⁵. W zależności od ujęcia przyjmuje się, że w sensie teoretycznym jedna lub wiele z tych kategorii warunkują reguły i zasady. Natomiast w sensie praktycznym funkcjonowanie ich jako cech konkretnego podmiotu umożliwia zrozumienie przez niego treści konkretnych reguł i zasad. Dzięki temu istnieje hermeneutyka norm moralnych, a więc także historia moralności. Z punktu widzenia etyki prawniczej jest to o tyle istotne, że w jej ramach często zakłada się, iż jest ona nie tylko sferą norm postępowania, ale także źródłem tożsamości prawników.

Po drugie, na zwrot praktyczny w filozofii nałożyła się popularność funkcjonalizmu w naukach społecznych. Szczególnie istotna w tym zakresie jest myśl T. Parsonsa, który dostrzegał szczególną rolę wolnych zawodów, w tym

⁵ Tak przede wszystkim A. MacIntyre, *Dziedzictwo cnoty. Studium z teorii moralności*, Warszawa 1996; A. MacIntyre, *Czyja sprawiedliwość? Jaka racjonalność?*, Warszawa 2007; Ch. Taylor, *Etyka autentyczności*, Kraków 1996; Ch. Taylor, *Źródła podmiotowości: narodziny tożsamości nowoczesnej*, Warszawa 2001.

zawodów prawniczych, w społeczeństwie. Najogólniej rzecz biorąc w toku wszelkich zmian społecznych, które są przecież charakterystyczne dla współczesnych społeczeństw, występują dwa istotne procesy, tj. dyferencjacja i integracja. Pierwszy „polega na wyodrębnianiu się w społeczeństwie coraz to nowych funkcji i odpowiadających im nowych ról i grup. Stwarza to coraz poważniejsze problemy koordynacji, które muszą być rozwiązywane przez tworzenie nowych systemów norm i wartości, przystosowanych do nowych – bardziej złożonych stosunków. Rosnąca złożoność struktury społecznej powoduje, że wzory kulturowe muszą być coraz bardziej ogólne. Proces integracji polega na wytwarzaniu się adekwatnych środków kontroli społecznej”⁶. W związku z tym szczególną rolę we współczesnych społeczeństwach pełnią wolne zawody, dzięki którym możliwe jest stosowanie owych coraz bardziej ogólnych wzorów kulturowych do konkretnych przypadków⁷.

W związku z tym wolne zawody, a w szczególności prawnicy posiadają we współczesnych społeczeństwach coraz większą władzę. W odniesieniu do jej sprawowania zasadne jest pytanie o kontrolę społeczną oraz o sposoby dokonywania aplikacji ogólnych wzorów kultury do poszczególnych przypadków, a więc na przykład norm prawnych do konkretnych spraw. Jest to sfera, w której istnieje etyka zawodowa jako zespół norm regulujących wykonywanie wolnych zawodów, a więc jest ona swego rodzaju narzędziem samokontroli społecznej istniejącej tam, gdzie ze względu na szczególną pozycję wolnych

⁶ J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 2007, s. 823.

⁷ Zob. J. Winczorek, *Czy istnieje etyka prawnicza? Kilka uwag ze stanowiska socjologicznej teorii norm* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy 2*, Warszawa 2011, s. 39.

zawodów oraz poziom skomplikowania ich czynności tradycyjne środki kontroli społecznej zawodzą. Dla prawników oznacza to, że ich funkcje polegają na tym, iż stanowią oni „tkankę łączną” w strukturze społecznej, dzięki pewnemu „zintegrowaniu” z autorytetem władzy oraz, w pewnej mierze, samodzielnej opiece nad tradycją prawną – stanowią oni „rodzaj ‘drugiej’ linii obrony przeciwko rozkładowym następstwom konfliktu społecznego” oraz rodzaj „buforu pomiędzy władzą ustawodawczą i organami wykonawczymi a ogółem społeczeństwa”⁸. Dla etyki prawniczej oznacza to szczególne zainteresowanie kategorią ról zawodowych i kontroli nad wykonywaniem zawodu⁹.

Po trzecie, omówione powyżej elementy rozwoju filozofii i nauki umożliwiające prowadzenie debaty dotyczącej etyki prawniczej należy uzupełnić o elementy bardziej praktyczne, które zrodziły jej potrzebę. Wśród nich należy przede wszystkim wskazać datujące się mniej więcej na przełom lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych zainteresowanie problemami efektywności działania władzy publicznej, w tym kwestiami wszelkiego rodzaju korupcji. Na kanwie sporu między zwolennikami neoliberalnej deregulacji a zwolennikami ingerencji państwa w gospodarkę¹⁰ argumentacja dotycząca sprzyjania tego ostatniego

⁸ T. Parsons, *Spojrzenie socjologa na zawód prawnika* [w:] Tenże, *Szkice z teorii socjologicznej*, Warszawa 1972, s. 480, 486; T. Parsons, *Wolne zawody a struktura społeczna* [w:] Tenże, *Szkice z teorii socjologicznej*, Warszawa 1972. Zob. P. Skuczyński, *Status etyki prawniczej*, Warszawa 2010, s. 73-74.

⁹ Zob. np. E. Łojko, *O roli zawodów prawniczych w dzisiejszym społeczeństwie*, *Palestra* 3-4/1997; E. Łojko, *Role i zadania prawników w zmieniającym się społeczeństwie*, Warszawa 2005.

¹⁰ Należy podkreślić, że opozycja ta opiera się na kryterium obecności państwa w gospodarce, a więc w gruncie rzeczy dotyczy starego sporu między kapitalizmem i socjalizmem, czyli abstrahuje od również istotnej z historycznego punktu widzenia kwestii państwa opiekuńczego.

zachowaniom korupcyjnym była dość powszechnie używana. Deregulacja jawiła się wówczas i często jawi do dziś jako najlepszy sposób przeciwdziałania tego typu zjawiskom. Oczywiście w krótkim czasie pojawiły się odmienne koncepcje walki z korupcją, w tym także odwołujące się do kwestii etycznych. Z punktu widzenia etyki prawniczej istotne jest przede wszystkim to, że debata ta zapoczątkowała szerokie zainteresowanie standardami etycznymi życia publicznego i pełnienia służby publicznej.

Najbardziej ogólne – a przez to uznawane za najbardziej uniwersalne – określenie standardów etycznych życia publicznego zawiera tzw. „Siedem zasad życia publicznego” sformułowane przez brytyjską Komisję Lorda Nolana w jej Raporcie z 1995 r. Stanowiły one wzór dla wielu bardziej szczegółowych kodeksów etycznych w Europie i na świecie¹¹. Zasady te to: bezinteresowność, rzetelność, obiektywizm, odpowiedzialność, otwartość, uczciwość, przywództwo¹². Oprócz przypomnienia i potwierdzenia zasad życia publicznego Raport Komisji Nolana sformułował jeszcze trzy inne zalecenia ogólne, które miały być zrealizowane w całej służbie publicznej, tj. stworzenie we wszystkich instytucjach kodeksów postępowania, zapewnienie mechanizmów niezależnej kontroli oraz działania na rzecz kształcenia i propagowania etyki

Wychodzi się tu bowiem z założenia, że redystrybucja dóbr należy do innej sfery niż ich produkcja, a tego właśnie dotyczą wspomniane stanowiska. Zob. P.L. Berger, *Rewolucja kapitalistyczna. Pięćdziesiąt tez o dobrobycie, równości i wolności*, Warszawa 1995, s. 10-11.

¹¹ Wśród nich można wymienić polskie dokumenty, takie jak Zasady Etyki Poselskiej z 17 lipca 1998 r., czy Kodeks Etyki Służby Cywilnej z 11 października 2002 r. Zob. H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 2004, s. 304 i n.

¹² Pełny tekst zasad zob. E. Popławska (red.), *Dobro wspólne – władza – korupcja. Konflikt interesów w życiu publicznym*, Warszawa 1997.

w służbie publicznej. Działania te w założeniu miały się uzupełniać i łącznie przynieść efekt w postaci podniesienia standardów etycznych życia publicznego i pełnienia służby publicznej. Wydaje się jednak, że ze względu na selektywność ich podejmowania nie zawsze efekt ten jest osiągnięty, co ponadto zaowocowało również zjawiskami, które należy oceniać co najmniej ambiwalentnie.

Doszło bowiem do swego rodzaju polaryzacji perspektyw w zakresie efektywnych działań służących propagowaniu etyki życia publicznego i służby publicznej. Z jednej strony, skoncentrowano się na tworzeniu kodeksów etycznych czy kodeksów postępowania oraz nadawaniu już istniejącym charakteru najbardziej zbliżonego do aktów prawnych, tj. dających podstawę do sformułowania ścisłych obowiązków zawodowych, najlepiej o charakterze proceduralnym¹³. Z drugiej strony, pojawiła się swego rodzaju fala inicjatyw głównie o charakterze politycznym, które punktem centralnym swoich programów uczyniły postulaty wymiany elit rządzących i administrujących państwami, ze względu na domniemaną ich nieuczciwość i konieczność zastąpienia osobami gwarantującymi etyczne postępowanie. Obydwie perspektywy opierają się na błędzie redukcjonizmu, przy czym pierwsza bez drugiej rodzi formalizm, druga natomiast bez pierwszej oznacza populizm. Dla debaty etycznej najbardziej istotną kwestią jest to, w jaki sposób można obie perspektywy połączyć w ramach spójnej teorii oraz w ramach działań praktycznych.

Po czwarte, nawet w państwach, które dokonały w latach osiemdziesiątych daleko idącej deregulacji

¹³ Pozytywnie o tej perspektywie zob. T. Stawecki, *Od perfekcjonizmu moralnego do ścisłych reguł odpowiedzialności zawodowej: droga ku globalnej etyce prawniczej?* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy*, Warszawa 2008, s. 131-157.

gospodarki, a więc przede wszystkim w krajach anglosaskich, kwestie etyczne bardzo szybko znalazły się w centrum zainteresowania badań nad gospodarką rynkową. Oczywiście perspektywa etyczna w tym zakresie nie jest niczym nowym i stanowiła przedmiot rozważań różnych dyscyplin już wcześniej, wykwitając co najmniej od czasów Maxa Webera. Jednakże zagadnienia takie jak etyka pracy czy etyka bogacenia się traciły stopniowo na znaczeniu, głównie wskutek coraz mniejszego znaczenia grup społecznych, do których się one odnoszą. Z jednej strony, wraz z narastającym w XIX wieku coraz bardziej ostrym konfliktem społecznym etyka pracy stała się centralnym zagadnieniem zarówno dla doktryn lewicowych, jak i dla katolickiej nauki społecznej. Jednakże od początku XX wieku spada społeczna doniosłość pracy robotników, a pełna standaryzacja i automatyzacja ich pracy, która najpełniejszy wyraz znalazła w fordyzmie, spowodowała utratę zainteresowania przez etykę pracy, czemu nie przeszkodził szczególnie nacisk kładziony na to zagadnienie w państwach realnego socjalizmu¹⁴.

Z drugiej natomiast, zainteresowanie traciła etyka bogacenia się, która miała być domeną przedstawicieli kapitału. Jest to efektem coraz bardziej powszechnego rozdziału własności od zarządzania we współczesnych przedsiębiorstwach i profesjonalizacją zarządzania, co w konsekwencji można określić także jako profesjonalizację gospodarki. Renesans perspektywy etycznej w badaniach nad gospodarką przyniosły kryzysy wstrząsające głównie gospodarkami krajów anglosaskich w 2001 i 2008 roku, przy czym jak wiadomo ten ostatni jest na tyle

¹⁴ Zob. M. Marody, M. Lewicki, *Przemiany ideologii pracy* [w:] J. Kochanowicz, M. Marody (red.), *Kultura i gospodarka*, Warszawa 2010, s. 85 i n.

poważny, że przekształcił się w kryzys światowy. Kryzysy te, polegające na typowym dla tego typu zjawisk pękaniu baniek spekulacyjnych, w obydwu przypadkach zostały wywołane przez ich nadmierne „rozdmuchanie” przez wprost nielegalne lub co najmniej nieodpowiedzialne i nietransparentne działania profesjonalnych audytorów w pierwszym i profesjonalnych bankierów inwestycyjnych w drugim przypadku. Bardzo szybko przerodziły one się w kryzysy zaufania na rynkach, które pogłębiły problemy całych gospodarek. Coraz częściej stawia się tezę, że tego typu kryzysów można uniknąć dzięki etyce biznesu i społecznej odpowiedzialności biznesu¹⁵.

Po piąte, wśród elementów składających się na klimat intelektualny sprzyjający debacie dotyczącej etyki prawniczej należy wskazać wydarzenia mające miejsce w środowisku prawniczym, które wzbudzały wątpliwości natury etycznej i które skutkowały ograniczeniem zaufania do prawników. Przykładem takich wydarzeń jest afera Watergate, która w latach siedemdziesiątych wstrząsnęła Stanami Zjednoczonymi. Dość powszechnie przyjmuje się, że udział w niej kilku prawników poważnie przyczynił się do przyspieszenia dyskusji nad etyką prawniczą i prac nad nowym kodeksem etycznym¹⁶. Nie należy jednak zapominać, że choćby nawet najbardziej spektakularna afera jest zawsze wynikiem szerszych procesów. Charakterystyczne

¹⁵ Zob. P. Skuczyński, *Etyka zawodowa a źródła współczesnych kryzysów* [w:] J. Oniszczyk (red.), *Normalność i kryzys – jedność czy różnorodność. Refleksje filozoficzno-prawne i ekonomiczno-społeczne w ujęciu aksjologicznym*, Warszawa 2010, s. 133-146. Zob. także np. Cz. Porębski, *Czy etyka się opłaca? Zagadnienia etyki biznesu*, Kraków 1998; J. Jackson, *Biznes i moralność*, Warszawa 1999; J. Dietl, W. Gasparski (red.), *Etyka biznesu*, Warszawa 2002; W. Gasparski, J. Jolanta-Bonca (red.), *Biznes – prawo – etyka*, Warszawa 2009.

¹⁶ R. Tokarczyk, *Etyka prawnicza*, Warszawa 2005, s. 67.

wyduje się istnienie przede wszystkim atmosfery przyzwolenia dla nielegalnych i nieetycznych zachowań. Dlatego też, choć głośne wydarzenia na pewno z reguły przyspieszają dokonywanie zmian ze względu na wzmożone zainteresowanie opinii publicznej, to o tzw. kryzysie moralnym profesji prawniczych mówi się niezależnie, czy znajduje on dodatkowy wyraz w takich głośnych wydarzeniach czy nie. Kryzys ów przejawiać się ma w ogólnym obniżeniu standardów wykonywania zawodów prawniczych¹⁷.

Potwierdzeniem tego poglądu może być fakt, że bezpośrednią przyczyną rozpoczęcia debaty dotyczącej etyki prawniczej w Polsce stały się wnioski płynące z badań nad postawami akademickiej młodzieży prawniczej¹⁸. Odbiły się one szerokim echem przede wszystkim dlatego, że ukazywały właśnie wspomnianą atmosferę przyzwolenia na działania nielegalne i nieetyczne, co przejawiało się w znacznych odsetkach studentów prawa gotowych wręczyć łapówkę lub poświadczyc nieprawdę dla dobra swojego klienta. Choć badania te przeprowadzone zostały w latach 1996-1997 do dziś często przywoływane są jako podstawowe świadectwo problemów etycznych środowiska prawniczego. Należy jednak pamiętać, że od tego czasu wiele uległo zmianie, zarówno w odniesieniu do etyki prawniczej – głównie wskutek toczącej się wokół niej debaty, jak i w odniesieniu do szerzej rozumianego podejścia do etyki życia publicznego w Polsce. Niewątpliwie jednak można uznać, że badania te i zorganizowana pod ich wpływem w 2000 r. na Uniwersytecie Warszawskim konfe-

¹⁷ Zob. R. Sarkowicz, *Amerykańska etyka prawnicza*, Kraków 2004, s. 301 i n.; R. Sarkowicz, *O tzw. moralnym kryzysie profesji prawniczej* [w:] J. Stelmach (red.), *Studia z filozofii prawa 2*, Kraków 2003, s. 159-164.

¹⁸ E. Łojko (red.), *Studenci prawa o swojej przyszłości zawodowej. Wyniki ankiety 1996-1997*, Warszawa 1999.

rencja „Etyka prawnika. Etyka nauczyciela zawodu prawniczego”¹⁹ mogą być uznane za początek omawianej debaty.

3. Główne kierunki badań w etyce prawniczej

3.1. Etyka normatywna

Wśród zagadnień teoretycznych, które stały się przedmiotem debaty dotyczącej etyki prawniczej w ostatnim dziesięcioleciu wyraźnie zauważyć można trzy obszary. Pierwszy z nich to szeroko rozumiana etyka normatywna zawodów prawniczych. Obejmuje ona zagadnienia związane z wykonywaniem zawodów prawniczych, w szczególności takie, które rodzą najwięcej problemów oraz kontrowersji. W ramach tego typu rozważań podejmuje się próby dokonywania systematyzacji etyki wszystkich zawodów prawniczych, jednakże choć istnieją już opracowania o charakterze podręcznikowym zmierzające do tego celu²⁰, to daje się odczuć deficyt monografii poświęconych etyce poszczególnych zawodów prawniczych²¹, które mogłyby następnie stanowić podstawę poważnej syntezy. Należy również zaznaczyć, że tego typu rozważania są

¹⁹ Zob. pokonferencyjny tom E. Łojko (red.), *Etyka prawnika. Etyka nauczyciela zawodu prawniczego*, Warszawa 2002. Potrzebę podejmowania działań na rzecz propagowania etyki prawniczej potwierdzili kilka lat później sami studenci prawa UW w badaniach M. Raczkowski, P. Skuczyński (red.), *Studenci prawa o etyce. Wyniki ankiety 2002*, Warszawa 2005.

²⁰ Zob. np. R. Tokarczyk, *Etyka prawnicza*, Warszawa 2005, H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka zawodów prawniczych. Etyka prawnicza*, Warszawa 2006.

²¹ Zob. m.in. Z. Krzemiński, *Etyka adwokacka. Teksty, orzecznictwo, komentarz*, Kraków 2003; T. Romer, M. Najda, *Etyka dla sędziów. Rozważania*, Warszawa 2007; A. Bereza (red.), *Zawód radcy prawnego. Historia zawodu i zasady jego wykonywania*, Warszawa 2010.

w pewnej mierze poprzedzone refleksją typową dla etyki opisowej, głównie pod postacią badań dziejów etyki prawniczej, np. w formie typologii tradycji etyki prawniczej i związanego z nimi pojmowania zawodów prawniczych. Warto chociaż krótko wspomnieć o roli tradycji w badaniach nad współczesną etyką prawniczą.

Można przyjąć, że tradycje etyki prawniczej powstały jako spójne i praktyczne sposoby pojmowania etyki prawniczej konkretnych zawodów prawniczych w konkretnych krajach. Do zawodów tych należy przede wszystkim zawód adwokata lub zawody do niego podobne, jednakże ze względu na podobieństwa między etyką poszczególnych zawodów, tradycje te mogą być przydatne dla wyróżnienia i uporządkowania podstawowych pojęć etyki prawniczej. Powstanie tradycji etyki prawniczej upoważnia do nazwania ich poprzez nawiązanie do miejsc ich pochodzenia. W zawiązku z tym można mówić o francuskiej, amerykańskiej i niemieckiej tradycji etyki prawniczej. Należy jednak pamiętać, że tradycje te oddziaływały i oddziałują również współcześnie na pojmowanie etyki prawniczej w innych krajach, szczególnie najbliższych ich ojczyznom pod względem przynależności do kręgów kultury prawnej. Warto zaznaczyć, że w dziejach etyka zawodów prawniczych istniała także w innych niż tradycje formach, przede wszystkim różnego rodzaju rozporoszonych przysięg zawodowych, regulacji normatywnych oraz wypowiedzi autorytetów. Dziś stanowią one cenne źródło poznania historycznego i inspiracji²².

W odniesieniu do samej etyki normatywnej należy zauważyć, że obejmuje ona bardzo szeroki zakres zagad-

²² P. Skuczyński, *Tradycje etyki prawniczej a nowoczesne zawody prawnicze* [w:] P. Steczkowski (red.), *Etyka-deontologia-prawo*, Rzeszów 2008, s. 355 i n.

nień, w tym grupę problemów określanych jako etykę zawodów prawniczych²³, w ramach której można wyróżnić etyki poszczególnych zawodów, takie jak wspomniane etyka adwokacka i etyka sędziowska, a także etyka radców prawnych, etyka prokuratorska, etyka notarialna i etyka komornicza. Do zagadnień spornych należy, czy etyka prawnicza obejmuje również etykę prawników, którzy nie wykonują żadnego z powyżej wymienionych zawodów prawniczych, a więc na przykład etykę akademicką w zakresie²⁴, w jakim odnosi się ona do etyki nauki prawa oraz etyki studentów prawa, a także etykę doradców władz publicznych, a więc prawników nie związanych z władzą sądowniczą, lecz z władzą wykonawczą i ustawodawczą²⁵. Oznacza to, że sam termin „etyka prawnicza” pochodzący z języka angielskiego, w którym funkcjonuje pojęcie *legal ethics* jest rozumiany szerzej niż w krajach anglosaskich, gdzie odnoszony jest on jedynie do etyki *legal profession*, a więc wolnego zawodu prawniczego i nie obejmuje swym zakresem chociażby etyki sędziowskiej, na oznaczenie której używany jest termin *judicial ethics*.

Kwestią sporną jest również zakres przedmiotowy etyki prawniczej i możliwe są tutaj trzy stanowiska. Po pierwsze, etyka prawnicza *sensu stricto* określa etyczne powin-

²³ Na temat tego rozróżnienia zob. P. Skuczyński, *Metoda i przedmiot etyki prawniczej* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka zawodów prawniczych. Etyka prawnicza*, Warszawa 2006, s. 57 i n.

²⁴ Zob. E. Łojko, *Etyka akademicka a etyka prawnicza* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka zawodów prawniczych. Etyka prawnicza*, Warszawa 2006; P. Skuczyński, P. Zawadzki (red.), *Odpowiedzialność dyscyplinarna. Podstawy, procedura i orzecznictwo w sprawach studentów Uniwersytetu Warszawskiego 2000-2005*, Warszawa 2008.

²⁵ Zob. J. Zajadło, *Etyka doradcy władz publicznych (na przykładzie afery tzw. Torture Papers)*, Przegląd Sejmowy 6/2007. Zob. także rozdział *Prawo kontra etyka prawnicza* [w:] J. Zajadło (red.), *Fascynujące ścieżki filozofii prawa*, Warszawa 2008.

ności prawników wąsko i utożsamia je z powinnościami moralnymi. Tak rozumiana etyka prawnicza koncentruje się z reguły na różnego rodzaju dylematach moralnych prawników oraz ogólnych zasadach etyki, które służą ich rozwiązywaniu. Po drugie, etyka prawnicza *sensu largo* przez etyczne powinności prawników rozumie nie tylko powinności moralne, lecz wszelkie normy dotyczące prawników, w tym normy prawne, techniczne i zwyczajowe oraz inne normy społeczne. Szczególne miejsce w tym zakresie zajmują kodeksy etyki zawodowej, a także ustawy zawodowe, uchwały organów samorządów zawodowych, a także orzecznictwo sądowe oraz dyscyplinarne. Po trzecie, etyka prawnicza *sensu largissimo* etyczne powinności prawników ujmuje jako wszelkie normy dotyczące prawników, a także sposoby ich tworzenia i stosowania. W tym ujęciu istotna jest nie tylko treść norm i wartości etyki prawniczej, ale również to, w jaki sposób się one kształtują. Istotne w tym ujęciu są na przykład sposoby pojmowania podstawowych celów i wartości zawodów prawniczych, które mogą być rekonstruowane na przykład na podstawie relacji prawnik-klient lub ról zawodowych prawników.

Dokonując przeglądu szczegółowych zagadnień, które wzbudzają największe zainteresowanie w zakresie etyki normatywnej zawodów prawniczych można przypuszczać, że staną się one prawdopodobnie przedmiotem dalszych badań. W pierwszej kolejności należy wymienić próby ustalenia katalogu podstawowych zasad etyki prawniczej. Funkcją takich zasad jest to, że wyrażają one podstawowe wartości poszczególnych zawodów, a obowiązki zawodowe prawników powinny być zawsze interpretowane w sposób nie tylko zgodny z zasadami zawodowymi, ale także w sposób najpełniej je realizujący. Można powiedzieć, że jest to podstawowa dyrektywa interpretacyjna w etyce praw-

niczej wyrażająca ścisły związek deontologii zawodowej i aksjologii zawodowej. Przykładowo jedyną z propozycji takiego katalogu zasad podstawowych etyki prawniczej jest wyodrębnienie zasady zaufania (lojalności), zasady integralności, zasady niezależności, zasady niezawisłości, zasady bezstronności, zasady staranności i zasady odpowiedzialności²⁶. Inną propozycją jest wyodrębnienie zasady autonomii, zasady kompetencji, zasady uczciwości, zasady poufności, zasady konfliktu interesów, zasady reklamy i akwizycji oraz zasady honorariów²⁷. Możliwe są również inne ujęcia.

Możliwe jest na przykład rekonstruowanie zasad etyki prawniczej jako wyrażających pewne wartości zawodowe bezpośrednio na podstawie pewnych faktów społecznych mających wpływ na wyodrębnienie etyki zawodów prawniczych, na przykład relacji prawnik-klient lub ról zawodowych prawników. W tym ostatnim przypadku można uznać za zasady wartości poszczególnych ról zawodowych na przykład lojalność w odniesieniu do roli obrońcy i pełnomocnika, rzetelność w odniesieniu do prawników udzielających porad prawnych, dobrowolność w przypadku prawników będących mediatorami, bezstronność w przypadku ról sędziego i arbitra, obiektywizm i praworządność w przypadku roli oskarżyciela (prokuratora), wiarygodność w przypadku notariusza oraz sprawność w przypadku czynności egzekucyjnych (komornika). Oczywiście jest to jedynie pewna propozycja, wydaje się jednak, że mogłaby ona przyczynić się do uporządkowania dyskusji dotyczącej podstawowych zasad etyki prawniczej oraz ułatwić wyjaśnienie związku między różnymi ścisłymi

²⁶ H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka zawodów...*, s. 93 i n.

²⁷ R. Tokarczyk, *Etyka prawnicza...*, s. 77 i n.

obowiązkami zawodowymi a podstawowymi wartościami, których realizacji one służą.

Wśród zagadnień prawniczej etyki normatywnej o bardziej szczegółowym charakterze należy zwrócić uwagę na kwestie marketingu usług prawniczych. Jak dotąd był on najczęściej utożsamiany z problematyką pozyskiwania klientów, w tym z zakazem reklamy oraz innych niedopuszczalnych form aktywności oraz z różnymi ograniczeniami co do treści i formy dopuszczalnej informacji o świadczonych przez prawnika usługach prawnych. Niewątpliwie jednak marketing rozumiany jako budowanie pozycji rynkowej jest pojęciem o wiele szerszym i obejmuje również sposoby utrzymania klienta, z którym dany podmiot już współpracuje, co bywa ujmowane jako tzw. marketing relacyjny²⁸. Dla badań z zakresu etyki prawniczej istotne wydaje się, w jakim stosunku pozostają do siebie tak rozumiany marketing oraz etyka prawnicza. Jeśli bowiem związane z nim techniki służą budowaniu lojalności klienta w stosunku do prawnika, a jednocześnie prawnicy zobowiązani są do etycznej lojalności wobec swoich klientów, to nie ma tutaj sprzeczności, a w wręcz przeciwnie – występuje pewna komplementarność ułatwiająca wypracowanie harmonijnej współpracy prawnika i klienta.

Kolejnym zagadnieniem wymagającym pogłębionych studiów jest tajemnica zawodowa. Wzbudza ono sporo kontrowersji związanych z różnego rodzaju ingerencją

²⁸ H. Izdebski, *Marketing usług prawniczych. Rozpoczęcie współpracy* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka zawodów prawniczych. Etyka prawnicza*, Warszawa 2006, s. 179. Por. M. Bobrowicz, *Marketing usług prawniczych czyli jak wyprzedzić konkurencję*, Warszawa 2001; R. i V. Römermann, *Profesjonalny marketing dla prawników – to konieczność!*, *Radca Prawny* 1/2002; A. Kłosowski, *Marketing usług prawniczych – tendencje*, *Radca Prawny* 3/2005.

w jej zakres, jak na przykład możliwość zwolnienia z niej prawnika w pewnych okolicznościach w postępowaniu karnym²⁹, nałożenie na prawników obowiązków wynikających z ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu³⁰, jak i wyłączenie spod ochrony prawnej korespondencji prowadzonej w ramach przedsiębiorstwa przez prawnika zatrudnionego w przedsiębiorstwie³¹. Abstrahując od szczególnie istotnych w praktyce pytań o zasadność tego typu ingerencji, które określane bywają mianem „erozji tajemnicy zawodowej” istnieje również szereg pytań teoretycznych, przede wszystkim o charakter tajemnicy zawodowej. Kwestią fundamentalną

²⁹ Zob. uchwałę 7 sędziów SN z dnia 16 czerwca 1994 r., I KZP 5/94, OSNK 1994, Nr 7-8, poz. 41 oraz *Wokół tajemnicy adwokackiej – orzeczenia, uchwały i glosy*, Palestra 7-8/1994 i Cz. Jaworski, *Wokół tajemnicy adwokackiej – podstawowe tezy wystąpienia przed Sądem Najwyższym na posiedzeniu poprzedzającym wydanie uchwały składu siedmiu sędziów (sygnatura I KZP 5/94) w sprawie tajemnicy zawodowej*, Palestra 9-10/1994, s. 70 i n.; *Wystąpienia przed SN w sprawie tajemnicy zawodowej*, Palestra 9-10/1994. Zob. także wyrok TK z dnia 22 listopada 2004 r., Sygn. akt SK 64/03. O dzisiejszych problemach dotyczących tajemnicy zawodowej na gruncie kodeksu postępowania karnego z 1997 r. zob. M. Steinhagen, *Tajemnica zawodowa prawników: wyzwania i zagrożenia*, Palestra 5-6/2004, s. 57 i n.

³⁰ Ustawa z dnia 16 listopada 2000 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz. U. z 2010 r. Nr 46, poz. 276 ze zm.) uchwalona została w celu implementowania dyrektywy Rady 91/308/EWG z 10 czerwca 1991 r. w sprawie uniemożliwienia korzystania z systemu finansowego w celu prania pieniędzy, a następnie była znowelizowana w celu implementowania dyrektywy 2001/97/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 4 grudnia 2001 r. zmieniającej dyrektywę Rady 91/308/EWG w sprawie uniemożliwienia korzystania z systemu finansowego w celu prania pieniędzy. Zob. wyrok TK z dnia 2 lipca 2007 r. Sygn. akt K 41/05.

³¹ Zob. wyrok ETS z 1982 roku w sprawie 155/79 AM & S Europe v. Komisja; Postanowienie ETS z 2004 roku w sprawie C-7/04 P(R); Postanowienie Sąd Pierwszej Instancji z 2004 roku w sprawie T-253/03; Wyrok ETS z 2010 roku w sprawie Case C-550/07 P Akzo Nobel Chemicals and Akros Chemicals Ltd v Commission;

jest, w jakiej relacji pozostają do siebie obowiązek etyczny zachowania tajemnicy oraz jej prawna ochrona (*attorney-client privilege*), a więc czy wspomniane ingerencje dotyczą jedynie drugiej, czy też pierwszej sfery. Ponadto należy zauważyć, że ingerencje te mają niejednolity charakter i niektóre z nich można zakwalifikować jako wyjątki od tajemnicy, inne natomiast jako ograniczenie jej zakresu przedmiotowego. Istotne jest także pytanie o granice ingerencji ustawodawcy w tym zakresie³².

Istotne i wymagające dalszych badań jest zagadnienie konfliktu interesów. W tym zakresie niezbędne wydaje się przede wszystkim uporządkowanie podstawowych pojęć i sytuacji, w których konflikt interesów występuje. Chodzi przede wszystkim o tzw. konfiguracje podmiotowe konfliktu interesów, a więc o przeanalizowanie jakie relacje z jakimi podmiotami powodują, że prawnik znajduje się w pozycji osoby reprezentującej jednocześnie dwa lub więcej sprzecznych ze sobą interesów. Jak dotąd wyróżnia się przede wszystkim konflikt interesów między interesem klienta a interesem prawnika, między interesem osób trzecich, z którymi prawnik jest związany a interesem klienta oraz między interesami dwóch lub więcej klientów aktualnych lub między byłym klientem a klientem aktualnym³³.

³² H. Gajewska-Kraczkowska, *Tajemnica zawodowa*, [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka zawodów prawniczych. Etyka prawnicza*, Warszawa 2006, s. 192 i n., K. Mikołajczyk-Graj, *Prawnicze role zawodowe a charakter obowiązku zachowania tajemnicy zawodowej* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy 2*, Warszawa 2011, s. 244 i n.; M. Niedużak, *Czy tajemnica adwokacka może obowiązywać tylko adwokatów? Rozważania na gruncie § 19 ust. 4 Zbioru zasad etyki adwokackiej i godności zawodu* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy 2*, Warszawa 2011, s. 261 i n.

³³ S. Zabłocki, *Zakaz obrony kilku oskarżonych przez jednego obrońcę w sytuacji kolizyjnej (część I)*, *Palestra* 11/1993; M. Jurzyk, *Wybrane zagadnienia kolizji interesów w amerykańskiej praktyce prawniczej*, *Radca*

Kwestią szczególnie doniosłą praktycznie, ale stosunkowo słabo zbadaną jest zarządzanie konfliktem interesów, w szczególności w ramach kancelarii i firm prawniczych. Zagadnienie to obejmuje między innymi rozpoznawanie konfliktu interesów, informowanie klientów o zaistniałym i rozpoznanym konflikcie, ewentualne uzyskiwanie zgody klienta na działanie w warunkach konfliktu oraz ewentualne ustanawianie barier informacyjnych w celu uniknięcia objęcia konfliktem całej kancelarii lub firmy prawniczej w przypadku, gdy w takiej sytuacji znajduje się jeden z jej prawników.

Należy również zaznaczyć, że istnieje szereg innych, wzbudzających coraz większe zainteresowanie zagadnień etyki prawniczej. Jedynie tytułem przykładu można wymienić kwestie takie jak np. rzetelność finansowa we współpracy z klientem, w szczególności sposoby obliczania honorariów, przechowywanie depozytów klienta itp. Innym ważnym zagadnieniem jest zakres ingerencji etyki zawodowej w życie pozazawodowe osób wykonujących zawody prawnicze. Jest ono szczególnie dobrze znane w przypadku zawodów prawniczych wykonywanych w ramach służby publicznej, takich jak sędziowie i prokuratorzy. W zawodach tych etyka zawodowa dotyczy również postępowania poza służbą i obejmuje życie

Prawny 3/2002; A. Mednis, *Konflikt interesów* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka zawodów prawniczych. Etyka prawnicza*, Warszawa 2006; P. Łabieniec, *Niezależność i niezawisłość prawnika oraz unikanie konfliktu interesów jako wartości etyki zawodowej* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy 2*, Warszawa 2011, s. 108 i n. Z literatury dotyczącej problemu w ogólności zob. np. A. Lewicka-Strzałecka, *Teoretyczne i praktyczne aspekty identyfikacji i ograniczania konfliktu interesów* w:] A. Węgrzecki (red.), *Konflikt interesów – konflikt wartości*, Kraków 2005, s. 7 i n.; P.J. Suwaj, *Konflikt interesów w administracji publicznej*, Warszawa 2009.

prywatne w zakresie, w jakim zachowanie w nim może podważać zaufanie do służby. W proporcjonalnie mniejszym zakresie problem ten występuje również w odniesieniu do pozostałych zawodów prawniczych i obejmuje przede wszystkim pozazawodowe życie publiczne, zajęcia niepołączalne z zawodem itp. Jeszcze innym problemem, o którym należy wspomnieć jest zbieg deontologii zawodowej, a więc obowiązków zawodowych wynikających z różnych kodeksów etyki zawodowej, co ma miejsce przede wszystkim w ramach kancelarii i firm prawniczych, a co wymaga wypracowania odpowiednich reguł kolizyjnych³⁴.

3.2. Teorie etyki prawniczej

Drugim obszarem zainteresowania etyki prawniczej są kwestie statusu etyki prawniczej i jej norm. Można je odczytywać jako część szerszego sporu o tzw. pozycję etyk zawodowych w stosunku do etyki ogólnej³⁵. Istnieje w tym zakresie szeroka gama stanowisk, począwszy od różnego rodzaju sceptycyzmu w stosunku do wartości poznawczej

³⁴ H. Izdebski, *Zbieg standardów deontologii zawodowej* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy*, Warszawa 2008, s. 28–33. Zob. również o niektórych aspektach tego problemu E. Wardęga, *Kodeks Etyki Prawników Europejskich – ewolucja standardów i funkcji* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy 2*, Warszawa 2011, s. 279 i n.

³⁵ Zob. np. A. Kojder, *Etyka – przedmiot i stanowiska* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka zawodów prawniczych. Etyka prawnicza*, Warszawa 2006, s. 13 i n.; P. Łabieniec, *Etyka – Etyka zawodowa – Prawo (zarys problematyki)*, Prokurator 2/2002, s. 21 i n.; T. Pietrzykowski, *Czy prawnicy mają szczególne powinności moralne?* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy*, Warszawa 2008, s. 77 i n.; Wśród nowszych pozycji ogólnych dotyczących tego problemu zob. W. Galewicz (red.), *Moralność i profesjonalizm. Spór o pozycję etyk zawodowych*, Kraków 2010, w szczególności część 1.

i praktycznej etyki prawniczej, po kompleksowe ujęcia zjawiska etyki prawniczej, które można określić jako teorie etyki prawniczej. Nie wszystkie zyskały rozwinięcie pozwalające na ich kompleksowe omówienie, nie taki jest zresztą cel niniejszego opracowania. Warto jednak zaznaczyć, że w debacie dotyczącej etyki prawniczej są one wszystkie w mniejszym lub większym stopniu reprezentowane. Za swego rodzaju osiągnięcie można jednak uznać, że w polskiej literaturze istnieją stanowiska, które można określić jako teorie etyki prawniczej. Należą do nich teoria etyki sytuacyjnej prawnika³⁶ oraz wielopłaszczyznowa teoria etyki prawniczej³⁷. Warto również zaznaczyć, że wśród problemów teoretycznych etyki prawniczej szczególne miejsce zajmuje zagadnienie statusu kodeksów etyki zawodowej i zasadności ich tworzenia. Wydaje się jednak, że w ostatnich latach, także w związku z postępującą kodyfikacją etyki zawodowej obejmującą w zasadzie wszystkie zawody prawnicze, zagadnienie to straciło na zainteresowaniu, co oczywiście nie znaczy, że zostało całkowicie rozwiązane³⁸.

³⁶ M. Pieniążek, *Etyka sytuacyjna prawnika*, Warszawa 2008.

³⁷ P. Skuczyński, *Status etyki prawniczej*, Warszawa 2010.

³⁸ Zob. klasyczne m.in. L. Kołakowski, *Etyka bez kodeksu* [w:] *Kultura i fetysze. Eseje*, Warszawa 2000; M. Zirk-Sadowski, *Postulat etyki bezkodeksowej a stosunek prawa do moralności*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego 25/1979. Nowsza literatura tego problemu zob. H. Izdebski, *Granice prawa jako instrumentu kształtowania standardów zachowań w służbie publicznej* [w:] A. Dębicka, M. Dmochowski, B. Kudrycka (red.), *Profesjonalizm w administracji publicznej*, Białystok 2004; P. Łabieniec, *O statusie etyki zawodowej i kodeksów etyki zawodowej* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy*, Warszawa 2008, s. 45 i n.; P. Skuczyński, *Soft law w perspektywie teorii prawa* [w:] O. Bogucki, S. Czepita (red.), *System prawny a porządek prawny*, Szczecin 2008, s. 325–343. Zob. także oryginalne antykodeksowe stanowisko M. Pieniążek, *Kodeks czy wolny wybór? Koncepcja etyki sytuacyjnej adwokata na tle refleksji etyczno-zawodowej polskiej palestry* [w:]

Sceptycyzm wobec etyki prawniczej opiera się z reguły na tezie, że pełni ona w społeczeństwie funkcje odmienne niż są deklarowane przez jej zwolenników. W wersji radykalnej teza ta głosi, że etyka prawnicza to rodzaj prawniczej ideologii służącej realizacji interesów społecznej grupy prawników, zrzucenia z siebie przez nich odpowiedzialności oraz instrument dominacji nad innymi grupami społecznymi, w szczególności klientami. Na tej podstawie można powiedzieć, że w etyce prawniczej istnieje problem odideologizowania i nadania jej krytycznego charakteru. W wersji umiarkowanej teza ta głosi, że etyka prawnicza jako dziedzina ze styku prawa i moralności próbuje ze sobą pogodzić elementy, które są nie do pogodzenia w nowoczesnych, funkcjonalnie zróżnicowanych społeczeństwach. Przejawia się to między innymi w występującym w ramach etyki prawniczej stałym napięciu między partykularnym zastosowaniem zasad etyki jedynie do prawników a deklarowaniem ich uniwersalnego charakteru oraz między poszukiwaniem jednoznacznych rozwiązań typowych dla prawa i skierowanych do podmiotów rozumianych jako adresaci norm a stawianiem dylematów etycznych przed racjonalną i odpowiedzialną jednostką. Wskutek tego napięcia etyka prawnicza albo zbliża się do zwykłej dziedziny prawa regulującej postępowanie prawników jako podmiotów prawa, albo posługuje się nieadekwatnym, bo nie uwzględniającym funkcjonalnego zróżnicowania społeczeństwa, pojęciem podmiotu moralnego³⁹.

P. Steczkowski (red.), *Etyka. Deontologia. Prawo*, Rzeszów 2008, s. 311-335. Zob. także postanowienie TK z dnia 7 października 1992 r., U 1/92, OTK 1992, Nr 2, poz. 38 oraz wyrok TK z dnia 23 kwietnia 2008 r., SK 16/07, OTK – seria A 2008, Nr 3, poz. 45.

³⁹ Tymczasem poszczególne podsystemy współczesnego społeczeństwa na swoje potrzeby posługują się skonwencjonalizowanymi wizjami podmiotu, jak choćby podmiotu racjonalnie kalkulującego w przypadku

Stanowisko pośrednie głosi z kolei, że etyka prawnicza – jak każda etyka zawodowa – jest etyką stosowaną, a więc taką, która z jednej strony na gruncie wielkich teorii etycznych formułuje ogólne zasady etyki, z drugiej natomiast badając różne praktyki społeczne systematyzuje występujące w nich dylematy moralne i poucza, w jaki sposób można przy pomocy zasad sytuacyjnie rozwiązywać dylematy. Nie pretenduje więc ona do zbudowania dziedziny wiedzy, która w sposób systematyczny wykladałaby normy postępowania, zakłada jednak, że ogólna refleksja w zakresie etyki prawniczej jest możliwa i potrzebna. Ten sposób myślenia rozwija się co najmniej od lat siedemdziesiątych XX wieku i choć proces jej kształtowania jeszcze trwa, można wyróżnić kilka jej podstawowych cech: składa się z wielu subdyscyplin, wśród których najbardziej rozwinięte są etyka biomedyczna i etyka biznesu, ale wskazuje się, iż należą do nich także etyka prawnicza czy etyka dziennikarska oraz inne etyki zawodowe; choć stara się uwzględniać intuicje moralne w tych obszarach, nie jest tylko zbiorem przekonań moralnych, lecz ich krytyczną analizą; poprzez uwzględnienie danych empirycznych jest w dużym stopniu adekwatna do praktyki moralnej, jej pojęcia zyskują treść i unika konserwatywnego oblicza właściwego tradycyjnym ujęciom.

Najpełniejszą akceptację dla etyki prawniczej wyrażają kompleksowe ujęcia zjawiska tego zjawiska, które można określić jako teorie etyki prawniczej. Jak wspomniano w polskiej literaturze do tych ostatnich stanowisk należą teoria etyki sytuacyjnej prawnika oraz wielopłaszczyznowa teoria etyki prawniczej. Podejmują one próbę roz-

ekonomii, czy obywatela w przypadku polityki. Na tej podstawie można powiedzieć, że w etyce prawniczej istnieje problem podmiotowości. Zob. J. Winczorek, *Czy istnieje...*, s. 32-54).

wiązania powyższych problemów wskazywanych przez stanowisko sceptyczne, tj. problemu odideologizowania i problemu podmiotowości w odmienny sposób. Pierwsza poprzez oparcie się na założeniu obiektywnego istnienia wartości i istnieniu korporacji prawniczej jako podmiotu, druga natomiast poprzez przyjęcie transcendentalnego założenia o uniwersalnej odpowiedzialności moralnej prawników za prawo rozumiane jako praktykę społeczną. Teorie etyki prawniczej, w zakresie założeń dotyczących ich statusu w dużej mierze zakładają, że etyka zawodowa powinna być traktowana nie tyle jako dziedzina etyki stosowanej, lecz dziedzina wykraczająca poza zadania tej ostatniej. Należy bowiem pamiętać, że dostosowując ogólne zasady etyczne do specyfiki praktyki prawa rzadko przestaje ona jedynie na formułowaniu dylematów i wskazówek w jaki sposób sobie z nimi radzić. Jest ona bowiem w stanie wypracowywać to, co w skali całego społeczeństwa jest coraz mniej możliwe, tj. zbiory obowiązków zawodowych, które służą realizacji wartości zawodowych. Dzięki temu pełni ona dwie bardzo istotne funkcje każdej etyki: reguluje postępowanie ludzi oraz jest źródłem ich tożsamości. Nie jest więc ona jedynie etyką stosowaną, lecz raczej odrębnym szczególnym sposobem funkcjonowania moralności we współczesnych społeczeństwach.

3.3. Etyka prawnicza a filozofia prawa

Trzecim obszarem zainteresowania teoretyków, o którym należy wspomnieć jest relacja między etyką prawniczą a klasycznymi zagadnieniami teorii i filozofii prawa. Jest to sfera, w której mimo istnienia interesujących

opracowań⁴⁰ w dalszym ciągu pozostaje największa przestrzeń do dalszych badań. Wydaje się, że jedną z możliwości w tym zakresie jest analiza różnych koncepcji prawa z punktu widzenia zawartych w nich *implicite* lub *explicite* tez dotyczących etyki prawniczej. Inną możliwością jest podejmowanie prób zbudowania takich koncepcji, które w odniesieniu do różnego zasięgu zagadnień dokonywałyby ich wyjaśnienia przy pomocy kategorii etyki prawniczej. Zagadnienia te mogą mieć zarówno charakter bardziej szczegółowy, jak na przykład wykładnia prawa czy postępowanie dowodowe jak i bardziej ogólny, obejmujący stosowanie prawa jako całość, a także funkcjonowania kultury prawnej lub po prostu prawa jako takiego. Szczególnie interesujące wydaje się łączenie refleksji z zakresu etyki prawniczej i kultury prawnej, przede wszystkim dlatego, że ze względu na przemiany współczesnych społeczeństw i ich prawa coraz wyraźniej rysuje się taka wizja kultury prawnej, która nie tyle jest kulturą prawną całego społeczeństwa, co bardziej kulturą prawną prawników, a więc jest w wysokim stopniu sprofesjonalizowana. Nie pozbawia to oczywiście prawa społecznej doniosłości, ale rodzi zupełnie inne niż w tradycji prawniczej problemy, w szczególności w zakresie legitymizacji i ograniczenia władzy prawników, którzy zyskują dominację w sferze zjawisk prawnych⁴¹.

Wydaje się, że można również mówić o kształtowaniu się trzech typów refleksji etycznej w prawoznaw-

⁴⁰ T. Stawecki, *Etyka prawnicza a filozofia prawa* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka zawodów prawniczych. Etyka prawnicza*, Warszawa 2006, s. 131 i n.

⁴¹ Zob. M. Zirk-Sadowski, *Prawo a uczestniczenie w kulturze*, Łódź 1998. Por. A. Kozak, *Granice prawniczej władzy dyskrecjonalnej*, Kolonia Limited 2002. Por. P. Skuczyński, *Jakiej etyki potrzebuje sprofesjonalizowana kultura prawna?* [w:] P. Jabłoński, P. Kaczmarek, M. Paździora, M. Pichlak, *Perspektywy juryscentryzmu*, Wrocław 2011, s. 93-102.

stwie. Należy bowiem zauważyć, że rozważania moralne obecne są w filozofii prawa, a w dalszej kolejności w całych naukach prawnych na trzy podstawowe sposoby. Po pierwsze, występują one jako punkt odniesienia dla oceny norm prawnych będąc wobec nich standardem zewnętrznym. Taki program „zewnętrznej moralności prawa” realizowany jest na przykład przez etykę prawa (*Rechtsethik*) jako poszukiwania dobrego prawa poprzez odnoszenie ich do substancjalnych norm moralnych. Po drugie, niesłabnącą popularnością zdaje się cieszyć także „wewnętrzna moralność prawa”, która opiera się na poszukiwaniu formalnych i definicyjnie związanych z prawem standardów, które wyznaczają zarówno kryteria granic prawa, jak i dobrego prawa. Obydwa kierunki mają ugruntowany status wśród nauk prawnych. Etyka prawnicza jawi się w tym kontekście jako odmienny, dynamicznie rozwijający się w ostatnim czasie typ refleksji etycznej w prawoznawstwie, którego przedmiotem są różnego rodzaju normy i ideały moralne skierowane do prawników, formułowane ze względu na ich zawód⁴².

4. Główne wyzwania praktyczne dla etyki prawniczej

4.1. Kodeksy etyki zawodowej

Wśród problemów praktycznych, które wyznaczają kierunki rozwoju etyki prawniczej w Polsce można na pierwszym miejscu wskazać kwestie kodeksów etyki zawodowej poszczególnych zawodów prawniczych. Oczywiście kodyfikacja etyki zawodów prawniczych w zasadzie już się

⁴² P. Skuczyński, *Status...*, s. 293.

dokonała, ponieważ oprócz *Zbioru Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu*, który w swojej pierwszej postaci został przyjęty przez Naczelną Radę Adwokacką w 1961 r., a który dziś obowiązuje w wersji przyjętej w 1998 r., w ostatnim czasie nastąpił dynamiczny rozwój kodeksów etyki zawodów prawniczych w Polsce. W ostatnim dwudziestoleciu uchwalano m. in. w 1987 r. pierwsze *Zasady Etyki Zawodu Radcy Prawnego*, które w 2008 r. zostały zastąpione przez *Kodeks Etyki Radcy Prawnego*, w 1997 r. *Kodeks Etyki Zawodowej Notariusza*, w 2001 r. *Kodeks Etyki Zawodowej Komornika*, w 2002 r. *Zbiór Zasad Etycznych Prokuratora* oraz *Zbiór Zasad Postępowania Sędziów*, a w 2003 r. *Zbiór Zasad Etyki Zawodowej Sędziów*⁴³. W najbliższym czasie pozostaje jeszcze przyjęcie kodeksu etyki zawodowej prokuratorów przez Krajową Radę Prokuratury, do czego upoważniła i jednocześnie zobowiązała ją znowelizowana w 2009 r. ustawa o prokuraturze⁴⁴. Jednakże mimo, że kodyfikacja ta w zasadzie już się dokonała, wydaje się, że przed kodyfikatorami stoją dalsze wyzwania.

Przede wszystkim należy zauważyć, że nieustanne i regularne zmiany kodeksów etyki zawodowej są czymś charakterystycznym dla krajów, w których akty tego typu posiadają szczególne znaczenie. Wynika to potrzeby ich

⁴³ Są to kolejno: uchwała Naczelnej Rady Adwokackiej z 6–7 maja 1961 r., uchwała Naczelnej Rady Adwokackiej nr 2/XVIII/98 z 10 października 2008 r., uchwała Krajowego Zjazdu Radców Prawnych z 1987 r., uchwała Krajowego Zjazdu Radców Prawnych z 10 listopada 2007 r., uchwała Krajowej Rady Notarialnej Nr 19/97 z 12 grudnia 1997 r., uchwała Krajowej Rady Komorniczej z 26 czerwca 2001 r., uchwała Krajowego Zjazdu Członków Stowarzyszenia Prokuratorów RP z 25 maja 2002 r., uchwała Zebrania Delegatów Stowarzyszenia Sędziów Polskich „Iustitia” z 8 czerwca 2002 r. oraz uchwała Krajowej Rady Sądownictwa Nr 16/2003 z 19 lutego 2003 r.

⁴⁴ Art. 24 pkt. 15 ustawy z dnia 20 czerwca 1985 r. o prokuraturze (Dz. U. z 2008 r., Nr 7 poz.39 ze zm.).

dostosowywania do bieżących zmian w zakresie wykonywania zawodów prawniczych, możliwości oceny reguł obowiązujących w poszczególnych obszarach, ich doprecyzowania w odniesieniu do problemów już uregulowanych oraz przyjęcia regulacji problemów nowych. Wydaje się, że w Polsce tego typu regularny przegląd również powinien stać się czymś naturalnym, tym bardziej, że w nieodległym w gruncie rzeczy jeszcze okresie, który upłynął od powstania kodeksów etyki zawodów prawniczych, pojawił się szereg czynników, które powinny zostać przez kodyfikatorów uwzględnione. Po pierwsze, następuje niewątpliwa zmiana w zakresie orzecznictwa dyscyplinarnego, którego jest nie tylko coraz więcej i coraz łatwiejszy jest do niego dostęp, ale również prezentuje ono coraz wyższy poziom merytoryczny⁴⁵. Podstawowe kierunki tego orzecznictwa powinny znajdować odzwierciedlenie w treści kodeksów etyki zawodowej, szczególnie wówczas, gdy dzięki niemu uwidocznione zostają niedostatki obecnej regulacji.

Po drugie, przeobrażeniom podlegają same zawody prawnicze. Dotyczy to zarówno ich otoczenia instytucjonalnego czy kwestii demograficznych, jak i chyba przede wszystkim kwestii samych ról zawodowych pełnionych przez prawników, a więc funkcji poszczególnych zawodów, ich miejsca w całym systemie zawodów prawniczych oraz charakteru wykonywanych w ich ramach czynności zawodowych. W ciągu ostatniego dziesięciolecia tego typu zmiany dotyczyły praktycznie wszystkich zawodów prawniczych, począwszy np. od rozszerzenia zakresu czynności zawodowych wykonywanych przez radców prawnych

⁴⁵ Zob. np. *Orzecznictwo Sądu Najwyższego w sprawach dyscyplinarnych* ukazujące się jako rocznik oraz W. Marchwicki, M. Niedużak (red.), *Odpowiedzialność dyscyplinarna, etyka zawodowa adwokatów i radców prawnych*. *Orzecznictwo*, Warszawa 2011.

czy notariuszy, przez zmiany form wykonywania zawodu w przypadku komorników, aż po reformy sądownictwa i prokuratury. Szczególnym przypadkiem takich zmian jest następująca stopniowo od wielu lat konwergencja zawodów adwokata i radcy prawnego, które zaowocowały szeroką dyskusją dotyczącą ewentualnego połączenia obydwu zawodów. Jednym z efektów tej dyskusji jest projekt wspólnego kodeksu etyki adwokatów i radców prawnych opracowany przez wspólny zespół adwokacko-radcowski⁴⁶.

4.2. Instytucje sądownictwa i zawodów prawniczych

Inną grupą problemów, która ukierunkowuje debaty dotyczące etyki prawniczej są zagadnienia instytucjonalne sądownictwa i zawodów prawniczych. Oczywiście nie są to kwestie przynależące wprost do etyki prawniczej, jednakże nie do przeoczenia jest istnienie związku między kształtem instytucji sądownictwa i zawodów prawniczych a normami etyki zawodowej. Związek ten jest co najmniej trojakiemu rodzaju. Po pierwsze, od instytucji zależy treść norm etyki zawodowej w tym sensie, że normy ustawowe z reguły w dużej mierze wyznaczają role zawodowe wykonywane w ramach poszczególnych zawodów prawniczych, a więc decydują o zadaniach powierzonych poszczególnym zawodom, czy wykonywanych w ich ramach czynnościach zawodowych, a także o formach wykonywania zawodu itp. Gdy instytucje te są ukształtowane w sposób

⁴⁶ Zob. *Projekt Kodeksu Etyki Adwokackiej z dnia 6 maja 2010 r.*, Warszawa 2010 opublikowany także jako bezpłatny dodatek do *Monitora Prawnicy 2010*, nr 13 oraz na stronie www.etykaprawnicza.pl, a także dostępne na tej stronie opracowanie *Projekt Kodeksu Etyki Adwokackiej z dnia 6 maja 2010 r. Podsumowanie konsultacji 6 maja 2010 r. – 6 listopada 2010 r.*

przemyślany oraz mają spójny charakter możliwe jest sformułowanie katalogu precyzyjnych i spójnych obowiązków zawodowych dla poszczególnych zawodów prawniczych. Ograniczone są bowiem wówczas do minimum szanse wystąpienia poważnych konfliktów wartości lub konfliktów ról w ramach poszczególnych zawodów. Oczywiście takich sytuacji nie da się wykluczyć całkowicie i są one charakterystyczną cechą norm etycznych, jednakże złe instytucje mogą wywoływać tego typu konflikty, które inaczej w ogóle by nie wystąpiły lub przynajmniej ryzyko ich wystąpienia byłoby o wiele mniejsze⁴⁷.

Po drugie, ukształtowanie instytucji sądownictwa i zawodów prawniczych oraz etyka prawnicza współzależą również w ten sposób, że to pierwsze ma wpływ na sposób funkcjonowania tej drugiej⁴⁸. Przepisy prawa bowiem upoważniają poszczególne organy władzy publicznej, w tym organy samorządów zawodowych do zajmowania się kwestiami etyki zawodowej. Obejmuje to zarówno sferę uchwalania czy przyjmowania kodeksów etyki zawodowej, jak i sferę odpowiedzialności dyscyplinarnej. W tym zakresie również przemyślane i spójne ukształtowanie instytucji może mieć pozytywny wpływ na etykę prawniczą, natomiast złe instytucje mogą doprowadzić do braku efektywności w tworzeniu norm etyki zawodowej i w kontrolowaniu ich przestrzegania, a więc w konsekwencji przyczyniać się do traktowania etyki prawniczej jako nieistotnej. Dlatego też niezmiar-

⁴⁷ O niektórych aspektach tego problemu zob. m.in. T. Wardyński, M. Niziołek (red.), *Niezależność sądownictwa i zawodów prawniczych jako fundamenty państwa prawa. Wyzwania współczesności*, Warszawa 2009.

⁴⁸ O niektórych aspektach tego problemu zob. J. Zapała, *Korporacje prawnicze jako agenda socjalizacji. Rozważania na przykładzie samorządu notarialnego* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy 2*, Warszawa 2011, s. 54 i n.

nie istotne z punktu widzenia etyki prawniczej są takie instytucje jak nabór do zawodu oraz odpowiedzialność dyscyplinarna, których zarówno materialnoprawne przesłanki, jak i ukształtowanie procedur mają ogromny wpływ na jej funkcjonowanie. Przez dłuższy czas dyskusje w tym zakresie dotyczyły kwestii jawności i przejrzystości procedur, ale na pewno nie są to jedyne zagadnienia wymagające przemyślenia.

Powyższe dwa rodzaje związków między instytucjami a etyką zawodową nie są jednak jedynymi, dla których problematyka ukształtowania sądownictwa i zawodów prawniczych znajduje się w sferze zainteresowania debaty dotyczącej etyki prawniczej. Za istotny można uznać również fakt, że kwestie te nie są przedmiotem szerszego namysłu, choć oczywiście toczą się wokół nich różne praktyczne dyskusje. Wydaje się, że przydatne byłoby dokonanie syntetycznego opisu stanu tych dyskusji. W środowisku prawniczym, a także jego otoczeniu, na które składają się w tej perspektywie przede wszystkim media publiczne oraz organy władzy publicznej, daje się wyraźnie odczuć deficyt takiej syntezy. Inaczej można tę myśl ująć poprzez zwrócenie uwagi na istnienie w sferze sądownictwa i zawodów prawniczych dwojakiego rodzaju dyskursów. Po pierwsze, toczy się poważna dyskusja naukowa, która na poziomie teoretycznym definiuje i podejmuje próby rozwiązania szeregu istotnych problemów. Po drugie, istnieje dyskurs czysto praktyczny, który ma miejsce głównie w środowisku prawników i w jego mniej lub bardziej formalnych forach, a także w mediach codziennych. Wadą tak określonej debaty publicznej wokół sądownictwa i zawodów prawniczych jest brak dyskursu, który byłby umiejscowiony na średnim poziomie, a więc między abstrakcyjnym dyskursem naukowym często oddalonym od aktualnych

potrzeb praktyki a bieżącym dyskursem praktycznym, często chaotycznym i emocjonalnym.

Jednym z możliwych oraz najbardziej ogólnych wniosków z takiej syntezy i jednocześnie postulatów dla reformowania i zarządzania sądownictwem i zawodami prawniczymi może być zastosowanie w tej sferze mechanizmów *governance*. Mogłoby ono służyć zmianie podejścia do sposobu ich reformowania i umożliwić wprowadzenie swego rodzaju systemu zarządzania reformami w tym zakresie. Postulaty inicjowania i wdrażania reform w perspektywie strategicznej, a nie doraźnej, utworzenia sieci składającej się z przedstawicieli poszczególnych zawodów z różnych szczebli ich organizacji oraz uczestniczenia ich w sieci nie jedynie na zasadzie reprezentacji funkcjonalnej, lecz rzeczywistej partycypacji tego typu wydają się same nasuwać jako warunki rozwiązania istniejących problemów. Warto również spróbować rozwinąć je w bardziej szczegółowy zbiór warunków czy zasad reformowania sądownictwa i zawodów prawniczych, który oczywiście nie jest żadnym programem takich działań, lecz w gruncie rzeczy jedynie zestawem postulatów zdrowego rozsądku. Szczegółowe rozwinięcie tych postulatów mogłoby stanowić strategię dla sądownictwa i zawodów prawniczych⁴⁹.

4.3. Edukacja etyczna prawników

Kolejną grupą praktycznych problemów etyki prawniczej jest edukacja prawników w tym zakresie. Niewątpli-

⁴⁹ Zob. P. Skuczyński, *Good governance w sądownictwie i zawodach prawniczych* [w:] A. Bosiacki, H. Izdebski, A. Nelicki, I. Zachariasz (red.), *Nowe zarządzanie publiczne i public governance w Polsce i w Europie*, Warszawa 2010, s. 195-204.

wie w ciągu ostatniej dekady dokonał się w tej dziedzinie ogromny postęp i co do zasady prawdziwe jest stwierdzenie, że w takiej lub innej formie oraz pod taką lub inną nazwą etyka prawnicza jest wykładana na wszystkich wydziałach prawa w Polsce⁵⁰. Tego typu pozytywne zjawisko powoduje jednak, że powstają pytania, na które prędzej czy później będą musiały zostać udzielone odpowiedzi. Najważniejsze wydają się następujące kwestie. Po pierwsze, istotnym zagadnieniem jest zakres programowy wykładu etyki prawniczej, w tym przede wszystkim w jakim stopniu powinna ona uwzględniać problematykę tzw. etyki ogólnej, czy szerzej podstawowe problemy filozofii, a w jakim stopniu powinna ona koncentrować się na deontologii zawodowej oraz jaki nacisk powinien zostać położony na etykę poszczególnych zawodów prawniczych. Oczywiście może to kształtować się w różny sposób w zależności od koncepcji przyjętej przez osobę prowadzącą zajęcia, a podejmowanie prób ujednoczenia w tym zakresie należałoby uznać za szkodliwe, jednakże nie stoi to na przeszkodzie podjęciu dyskusji o tym problemie. Wydaje się, że wraz z pojawianiem się kolejnych publikacji o charakterze podręcznikowym, których w chwili obecnej nie jest wiele, dyskusja taka przybierze na intensywności.

Po drugie, z powyższym związane są kwestie celów i metod edukacji etycznej prawników. Podstawowe pytania w tym zakresie dotyczą tego, czy cele takiej edukacji powinny być minimalistyczne, a więc ograniczające się do nabycia przez słuchaczy wiedzy na temat kodeksów etyki zawodowej zawodów prawniczych, czy też maksymalistyczne, a więc związane z nabyciem przez nich rów-

⁵⁰ H. Izdebski, *Syllabus etyki prawniczej – doświadczenia polskie* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Edukacja etyczna prawników. Cele i metody*, Warszawa 2010, s. 21 i n.

niez umiejętności rozwiązywania problemów etycznych, ich dyskusowania, a być może także zmiany ich postaw⁵¹. Określenie celów edukacji determinuje wybór jej metod. Obecnie są to po prostu przede wszystkim wykłady, ale niewątpliwie istnieją w Polsce również doświadczenia ze stosowaniem metod warsztatowych czy klinicznych. Kwestią otwarta pozostaje, czy należy podejmować wysiłek ukierunkowany na realizację tzw. metody perwazywnej (*pervasive method*)⁵², która – najogólniej rzecz ujmując – polega na włączaniu treści z zakresu etyki prawniczej do wszystkich elementów prawniczego *curriculum* jako uzupełniania wykładu z etyki prawniczej, a więc swego rodzaju ukontekstowanie problemów etyki prawniczej w ramach poszczególnych gałęzi i dziedzin prawa, przede wszystkim procesowego. Zaletą metody perwazywnej jest przede wszystkim nabycie przez studentów umiejętności daleko wykraczających poza odczytywanie norm kodeksów etyki zawodowej, jej wprowadzenie wymaga jednak szerokich i skoordynowanych działań.

Po trzecie wreszcie, wspomnieć należy o problemie kontynuacji w edukacji etycznej prawników. Należy bowiem

⁵¹ I. Bogucka, *Minimalistyczne i maksymalistyczne cele edukacji etycznej prawników* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Edukacja etyczna...*, s. 35 i n.; P. Łabieniec, *Etyka prawnicza w ogólnym i wyspecjalizowanym modelu edukacji prawniczej* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Edukacja etyczna...*, s. 49 i n.

⁵² Szerzej o metodzie perwazywnej i kształcie ewentualnych materiałów do jej nauczania w warunkach polskich P. Skuczyński, *Pervasive method w edukacji etycznej prawników a kierunki badań w etyce prawniczej* [w:] H. Izdebski, P. Skuczyński (red.), *Edukacja etyczna...*, s. 61-81. Ze względu na brak dobrego terminu pojawiła się w polskiej literaturze nazwa „metoda perwazywna”, którą należy przyjąć jako spolszczenie trudno przekładalnego terminu *pervasive method*. Zob. K. Mikołajczyk, *Edukacja etyczna prawników, czyli jaka? Refleksje nad wybranymi metodami edukacji etycznej* [w:] P. Steczkowski (red.), *Etyka-deontologia-prawo*, Rzeszów 2008, s. 292.

zauważyć, że nie kończy się ona na etapie uniwersyteckim, ale odbywa się również w ramach kształcenia zawodowego w toku aplikacji przygotowujących do poszczególnych zawodów prawniczych. Niezbędne wydaje się rozważenie, w jaki sposób możliwe byłoby uczynienie takiej kontynuacji optymalną z punktu widzenia efektywności edukacji etycznej prawników. Oczywistym jest, że w przypadku aplikacji przygotowującej do danego zawodu zajęcia w tym zakresie będą obejmować jedynie etykę tego właśnie zawodu. Naturalnym wydaje się również, że w przypadku edukacji etycznej w ramach aplikacji należy skoncentrować się przede wszystkim na nabywaniu przez słuchaczy umiejętności praktycznego rozwiązywania problemów etycznych w konkretnych sytuacjach. Nie może obyć się jednak bez szczegółowego zapoznania się z normami kodeksów etyki zawodowej. Wydaje się więc, że podstawowym problemem jest tu odpowiednie ukształtowanie proporcji między tymi elementami edukacji etycznej.

4.4. Doradztwo etyczne

Na zakończenie należy również wspomnieć o zyskującym coraz większą popularność sporządzaniu opinii z zakresu etyki prawniczej, które niewątpliwie jest częścią szerszego zjawiska profesjonalnego doradztwa etycznego. W związku z tym warto zwrócić uwagę, że opinie tego typu mają największą możliwość oddziaływania na postępowanie różnych osób, gdy korzysta się z nich przed podjęciem działań, które są ich przedmiotem, a które mogą budzić wątpliwości natury etycznej lub kontrowersje. W przypadku postępowania będącego przedmiotem

takich opinii, gdy jest ono częścią istniejącej już praktyki można jedynie zauważyć, że uprzednie rozpatrzenie jego etycznych aspektów w ramach profesjonalnego doradztwa etycznego ułatwiłoby uniknięcie ewentualnych kontrowersji wokół niego, które zazwyczaj gdy już się pojawią skutkują obniżeniem zaufania do danego podmiotu. Mimo wszystko, nawet w takich sytuacjach jako trafne należy ocenić zasięganie tego typu opinii przed podjęciem decyzji co do kontynuowania praktyki. Należy także zaznaczyć, że – podobnie jak w przypadku opinii i ekspertyz z zakresu wszelkich innych dziedzin – opinie etyczne są przede wszystkim prezentacją poglądów ich autora na konkretne zagadnienie praktyczne, choć oczywiście opartą o aktualny stan badań w dziedzinie etyki prawniczej. Jednakże ze względu na charakter tej dziedziny stopień subiektywizmu formułowanych ocen jest większy niż np. w przypadku opinii prawnych. Dlatego też ich wykorzystanie wymaga zwracania szczególnej uwagi na argumenty uzasadniające tezę oraz ich wszechstronnego rozpatrzenia przez osoby podejmujące decyzje na jej podstawie.